

AZ ÉRZELMEK ÉS AZ ÉRTELEM SZEREPE HADIFOGOLY-MAGATARTÁSUNKBAN

(VISSZAEMLEKEZÉS)

GALLYAS FERENC

Csaknem három évtizede foglalkoztat a kérdés: miért nem jött létre 1943—44-ben a 2. magyar hadseregnek szovjet hadifogságba jutott tisztjeiből és katonáiból Magyar Légiónak? Gyötrődöm emiatt... Hiszen 1943 elején, fogságba esésünk után, a doni 2. magyar hadsereg, az olasz és a román hadsereg, majd a sztálingrádi 6. német hadsereg pusztulása nyomán tisztán állt előttem, hogy Hitler német birodalma nem nyerheti meg a háborút, tehát Magyarország sem remélhet semmi jót a német szövetségben vállalt „keleti hadjárattól” és a háborútól, ezért Magyarországnak minél előbb ki kell lépnie a háborúból. Igen, de hogyan teheti ezt meg a magyar vezetés? Azok a németbarát elemek, akik a maguk sorsát éppen úgy a német győzelemhez kötötték, mint az országét és a magyar népét, bizonyosan a végsőkig kitartanak Hitler mellett; azok az angolbarát vezető személyek, akik sohasem szerették a németeket, de félték a Szovjetuniótól, abban reménykednek, hogy a hitleri német hadsereg és a Vörös Hadsereg kölcsönösen elvérezteti egymást. Arra számítanak, hogy akkor megnyílik majd előttük a cselekvési lehetőség. Addig azonban ők sem akarnak — nem is mernek cselekedni, ezért tőlük sem várható, hogy elősegítik Magyarországnak a háborúból való kilépését. Otthon a Szovjetunió elleni háborúban való magyar részvételt ellenzők száma, ereje, tömegbefolyása, cselekvési lehetősége nem elegendő, hogy hazánknak a háborúból való kilépését kikényszerítse, Eckhardt Tibornak az Egyesült Államokba utazásától semmit sem lehet várni, s Nyugaton nincs már olyan magyar erő, mely ebben az irányban bármit is tehetne.

A Vörös Hadsereg viszont 1943 elején megsemmisítette a 2. magyar hadsereget, s — szovjet hadijelentések szerint — 65 000 magyar tisztet (köztük két tábornokot) és katonát ejtett fogságba; a Szovjetunióban sok magyar kommunista él. Lehet-e együttműködést teremteni a kommunisták és a magyar tisztek között? Milyen lehet ez az együttműködés? Milyen célokat követhet? Milyen eredményre vezethet?

Miért foglalkoztattak engem ezek a kérdések? Hiszen én is gondolkozhattam volna úgy, hogy „hadifogoly vagyok, számomra a háború véget ért, az a fontos, hogy megérjem a háború végét, s otthon újra kezdhessem az életet”.

Természetesen voltak olyanok is, akik a fogságba esést elviselni sem tudták. A 2. magyar hadsereg pusztulása, alakulatuk megsemmisülése, bajtársaik halála, régi reményeik szertefoszlása a kétségbeesésbe taszított, s öngyilkosságba kergetett sok magyar tisztet.

S sokan voltak azok is, akik — különböző okokból, más-más elszánással és célkitűzéssel — a tennivalókon és a jövőn töprengtek.

Közéjük tartoztam én is.

1943 elején 36. évemben voltam. Hogy mi a háború, arról én már az első világháború idején némi fogalmat alkottam magamnak. Apám 1914-ben a szerb fronton elesett. 1915-ben — mint hadiárva — árvaházba kerültem. Tizenkét évet töltöttem a fővárosi „József” fiúárvaházban. Mint árvaházi növendék érettségiztem. Azt a kedvezményt, hogy érettségit tehet, csak kevés árvaházi növendéknek adták meg. Én nagyon korán megértettem, hogy abból a nyomorból, amelyben anyám és testvéreim élnek (ha egyáltalán), csak akkor menekülhetek, ha tanulok. S tanultam. S mert még az árvaházi növendékek között is a legszegényebbek közé tartoztam, nagyon meg kellett küzdenem azért is, hogy tanulhassak, s azért is, hogy az árvaház kemény fegyelme, katonás közösségében megállhassam a helyem. Ez a küzdőképesség a magam kis közösségében vezető szerephez juttatott. Ezt megszoktam, természetesnek tartottam. Az árvaházi élet azonban szinte minden nap, újra meg újra megkövetelte, hogy kiérdemeljem azok jóindulatát, akiktől a sorsom függött. Észre sem vettem, hogy mindez valósággal belémverte: ha előre akarok jutni, akkor küzdenem kell, akkor többet kell vállalnom és teljesítenem, mint a nagy többségnek. Észre sem vettem, hogy e gondolatvilágban benne van a karrierizmus sok eleme is.

Az árvaházi nevelés (és természetesen az iskolai) keresztény, erősen, sőt szélsőségesen nacionalista, irredenta szellemű volt: a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” — minden napi imádságunk volt. Ezt a nevelést fokozta az egyetemi század, amelybe 1927-ben vonultam be, mert másképp nem tanulhattam volna tovább, s az akkori viszonyok között állást sem remélhettem, bár jelesen érettségiztem. Az egyetemi század a trianoni békeszerződés szerint felállított zsoldoshadseregben tíznaponként 13 pengő zsoldot is fizetett, kaszárnyában laktunk, étkeztünk, s a főiskolai előadások után ott is tanultunk. 1930-ban szereztem magyar—német szakos polgári iskolai tanári oklevelet, s valóságos csodának számított, hogy 1930 szeptemberében, amikor 35 000 pedagógusból 5000 volt állás nélkül, én Makón, a református egyház polgári iskolájánál állást kaptam. Makón, ebben a rendkívül élénk politikai, szellemi és gazdasági életet élő megyeszékhely-városban részt vettem az egyházi, városi és megyei közéletben. Az egyházi cserkészcsapat vezetője lettem, s mert polgári iskolai testnevelő tanári oklevelet is szereztem, a város

sportéletében is szerepet vállaltam, az egyik helyi futballcsapatnak játékosra lettem, így közismert emberré váltam. Mindez azonban nem elégített ki. Tanári és közéleti munkám, a tanítványaim szüleinél tett osztályfőnöki látogatásaim feltárták előttem e kis város társadalmi-politikai ellentéteit. A város ellenzéki értelmiségével is kapcsolatba kerültem, s hamarosan bekapcsolódtam a polgári ellenzék tevékenységébe. Amikor Makón megindult a *Délvidéki Független Hírlap* (betiltások miatt a neve többször változott) című ellenzéki, kiszagdapárti lap, állandó külső munkatársa lettem. „Egy álmódzó magyar” aláírással vasárnaponként élesen ellenzéki cikkeket írtam. „A rendszer megdöntése” azonban álmomban sem jutott eszembe, csak reformokért próbáltam küzdeni. Furcsa, s mind nehezebb helyzetbe kerültem. Egy tanár, aki részt vesz egyháza közéletében, városa politikai küzdelmeiben, élesen ellenzéki álláspontot foglal el az ellenzéki újságban a hatalom képviselőivel, tehát feletteseivel szemben is, levante-cserkészek parancsnoka, tizenkét évre megválasztott presbiter, az 1939-i választáson az ellenzéki gyűlések egyik állandó szónoka, több sajtóper terheltje és vádlottja. Mindez én voltam. Ellentmondásos tevékenységem egyre több bajt hozott a fejemre. „Szerencsémre” 1939-től kezdve gyakran behívtak katonai szolgálatra. 1942-ben az 55. hártárvadász portyázó osztály parancsnokságára, egy hivatásos tiszt pótlására vonultam be, s onnét helyeztek át a 2. hadsereg haditudósító századához, mert az Országos Sajtókamara tagja és kiválóan minősített tartalékos tiszt voltam. Önként mentem ki a frontra, abban a meggyőződésben, hogy a háború utáni magyar közéletben nem lehet szerepe annak, aki „a bolsevizmus elleni kereszties hadjárat” idején otthon „dekkolt”.

1942 őszén az én meggyőződésem is az volt, hogy a németek már nem veszthetik el a háborút, ha pedig 1942 karácsonyára bevonulnak Moszkvába, s megnyerik a sztálingrádi csatát, akkor az Amerikai Egyesült Államok, amelynek úgyszólván elég baja van Japánnal, már nem avatkozik be az európai háborúba, tehát a német győzelem valószínű, s „nekünk ebből a győzelemből nem szabad kimaradnunk”; én is úgy gondoltam, hogy erre az esetre fel kell készülnünk, mert meg kell majd védenünk függetlenségünket, magyarságunkat a németekkel szemben. Hogy ebben mennyi volt az egymásnak ellentmondó, egymást kölcsönösen kizáró elem, hogy az egész mennyire zavaros volt, s mennyivel inkább érzelmi, semmint értelmi alapokra épült, az akkor eszembe sem jutott. Ezt az egész érzelmi- és gondolatvilágot az akkori magyar értelmiség természetes politikai légkörének éreztem, s a várható jövőt valami (ma már egészen meghökkentő) naiv, viszonylagos derűlátással szemléltem.

(A „ma már” kifejezéshez hadd fűzzem hozzá: itt van előttem egy haditudósításon, amely „hősi halálom” után jelent meg itthon egy fővárosi lapban; itt van a hártárvadász osztály parancsnokának „tisztí parancsa”, amelyben akkori parancsnokom búcsút vesz tőlem a tisztikar és az osztály nevében, amikor már bizonyos volt, hogy haditudósítóként a frontra megyek, s itt van a hadifogságban megjelent

Felhívás, amelyet én fogalmaztam 1943. február 9-én, akkor még „csak” 40 000 magyar hadifogoly nevében: „ez a háború magyar célokat nem szolgált soha!... A magyar vér ennyire hiába, ennyire idegen célokért nem ömlött soha!...” Itt van iskolám 1942—43. tanévi Évkönyve első oldalán az én gyászkeretes fényképem, s az aláírás: „a Don mentén hősi halált halt”, itt van a makói hősi emlékmű fényképe, az emlékművön az én nevem, mint hősi halotté. Hogyan lehetséges ez? Mindez én voltam?... Igen én... Megfizettem érte... S nemcsak én...)

Politikai kérdésekkel tehát már régóta foglalkoztam, sőt már főiskolai hallgató koromban nyíltan felléptem a kormány ellen. 1930. március 15-én én voltam a szegedi egyetemi ifjúság hivatalos ünnepi szónoka. A Kossuth-szobor előtt felállított emelvényen, a főispán és a város vezetősége, az egyetemi tanárok és hallgatók előtt olyan beszédet mondtam, hogy Buócz rendőrfőkapitány-helyettes háromszor szólt fel nekem: „Azonnal hagyja abba!” Csak professzoraim, Tetta-manti Béla, Banner János, Mester János mentettek meg a súlyos következményektől. Én tehát már elég korán szereztem bizonyos politikai tapasztalatot. A Donnál hadifogságba esett magyar tisztek többségének csak kevés aktív politikai tapasztalata volt. A hivatásos tisztek — nem voltak sokan közöttünk — általában a „nem politizálok” mögé bújtak, a tartalékosok, polgári állásukban és a hadseregben egyaránt, fölötteseik utasításait követték, érzelmviláguk — hazaszeretet, keresztény és nemzeti érzés, bolsevizmus-ellenesség — jórészt ugyanaz volt, mint az enyém. Nekik azonban, minthogy főként állami alkalmazottak voltak, még csak mukkanásnyi lehetőségük sem volt esetleges elégedetlenségük kifejezésére. Legtöbbjük azonban még csak elégedetlen sem volt. Az állástalanság, a kilincselés, protekcióhajhászás nehéz éveit után jutottak álláshoz, a polgári életben legtöbbjüknek csupán az állami ranglétra legalsóbb fokain jutott hely, kint a fronton viszont legalábbis szakaszparancsnoki beosztásban voltak, 20 éves zászlósok is, hatalomhoz jutottak, s ezzel éltek — egyesek visszaéltek — is; amíg a hadseregben idáig eljutottak, meg kellett tanulniuk: a parancsot gondolkodás nélkül teljesíteniük kell, a saját parancsaik teljesítését pedig alárendeltjeiktől ugyanígy meg kell követelniük. Hogy váratlanul nehéz helyzetbe jutva, esetleg parancs nélkül, sőt parancs ellenére, a saját felelősségére kell cselekednie, legtöbbjének eszébe sem jutott. Ilyen volt a Donnál hadifogságba esett magyar tisztek — hivatásosok és tartalékosok — nagy többségének gondolkodásmódja. (Emlékezetem szerint a szuzdali tiszti hadifogolytábor mintegy 160 magyar tisztjének kb. 85—90 százaléka tartalékos volt.) Természetesen voltak olyanok is, akiket nehéz sorsuk, tapasztalatuk megtanított az önálló gondolkodásra. Közülük kerültek ki azok, akik a hadifogságban cselekedni mertek, s bekapcsolódtak az antifasiszta mozgalomba.

A tisztek 1943. január 12-től kezdődően a fronton olyan parancsokat kaptak, amelyeket teljesíteni a legtöbb esetben nem tudtak. Látták alakulatuk értelmetlen pusztulását, képtelenek voltak felfogni, hogy

amikor már nekik is vissza kellett volna vonulniuk, felsőbb parancsra puska nélküli „felváltók” érkeztek ki hozzájuk, átérték bajtársaik, barátaik, alárendeltjeik halálát, örökre az emlékezetükbe vésődött az utolsó töltényig harcoló magyar katona látványa, sokan — már a hadifogságban — csak úgy tudták kimondani azt a szót: „német”, hogy köptek egyet rá, de még ilyen körülmények között sem bírálták sem a felettéseiket, sem a magyar hadvezetést, sem a magyar kormányt. Az, hogy fogságba jutnak, rémkép, lidérces lázalom volt számukra, sokan inkább az öngyilkosságot választották, s akik erre nem szánták rá magukat, letépték a rangjelzéseiket, mert az a tudat élt bennük, hogy az oroszok megkínózzák és kivégzik a fogságba esett tiszteket. (Én úgy estem fogságba, hogy eszembe sem jutott, hogy életben maradhatok, a rangjelzésem leszakítására egyáltalán nem gondoltam, s erre nem is lett volna lehetőségem, de 1943. január és február hónapjában sok olyan magyar hadifogoly tiszttel találkoztam, akinek nem volt meg a rangjelzése. Soha nem felejttem el, hogy a hrenovojei átmeneti táborba utóbb érkezett magyar hadifogolycsoportok tisztjei engem azzal gyanúsítottak, hogy a Vörös Hadsereg szolgálatában álló, emigráns magyar kommunista vagyok, s egy halott magyar tiszt egyenruhájában lépre akarom csalni a magyar tiszteket. „Az csak mese — hangoztatták —, hogy a tiszteket tisztifogolytáborba viszik, csak előcsalogatják őket, hogy aztán végezzenek velük”.)

A fogságba eséstől azonban nemcsak a tisztek félték, hanem a legénység nagy része is. Részben ez a félelem magyarázta egész szakaszok, sőt századok értelmetlen pusztulását: harcoltak az utolsó töltényig, s harcoltak sokan töltény nélkül is. A hrenovojei táborban, majd később még nagyon sokszor kérdezték tőlem a szovjet tisztek: mivel magyarázom, hogy a magyar volt a legfasisztább hadsereg a Don mellett? A magyarok között ugyanis — hangoztatták — nem akadt egyetlen szakasz sem, amely kötelékben, mint egység adta volna meg magát, holott az olasz, meg a román hadsereg hadosztály és hadtest kötelékben, majd 1943. február 2-án a sztálingrádi 6. német hadsereg megmaradt 92 000 tisztje és katonája — Paulus tábornaggal az élen — mint hadsereg tette le a fegyvert?! Amikor már folyékonyan beszéltem oroszul, meg tudtam magyarázni ezt. „Nagyon jó volt a propagandánk és az ideológiai munkánk. A katonák és az alacsony rangú tisztek — főként a tartalékosok — úgy érezték, Isten és a Haza iránti szent kötelességüket teljesítik, amikor a vörös veszély ellen védik hazájukat, Európát és a keresztény nyugati civilizációt. Emellett 1943. január 12-e után jól tudták, hogy csupán két lehetőség között választhatnak: vagy hősi halottak lesznek, vagy a csapatcsendőrök intézik el őket. A fogság vállalása, mint lehetőség, eszükbe sem jutott”. S amikor elmondtam, hogy lényegében ugyanígy láttam mindezt én is, másképp nem is vállaltam volna a haditudósítói beosztást, akkor képtelenek voltak elhinni, hogy nem voltam a kormánypárt tagja, sőt ellenzéki tevékenységet folytattam. (Erről később már említést sem tettem, mert úgy láttam, teljesen elveszítem minden hitelemet, ha beszélek róla.)

Sokszor föl tettem magamnak a kérdést: hogyan volt lehetséges mégis, hogy 1943. január végén — február elején sikerült megnyernünk a táborban levő tisztek nagy részét a *Felhívás* aláírására? Hiszen minden tiszt tudta: amikor aláírja a *Felhívást*, s benne az ilyen mondatokat: „Rútábbul cserbenhagyva még nem harcolt, még nem pusztult el magyar hadsereg idegenben...”, s amikor Hitler számára minden további segítség megtagadását kívánja, akkor olyan „bünt” követ el, amelyet ez a rendszer — ha megmarad — súlyos börtönnel büntet.

Természetesen tudtam ezt én is. Mégis, mi vitt rá, hogy megírjam, s elsőként aláírjam a *Felhívást*?

Amikor 1943. január 13-án Osztrogozsszkból kora reggel elindultam, hogy megírjam életem „nagy haditudósítását”, el sem tudtam képzelni, mit élek át azon a napon. Azt tudtam, hogy halálos veszélyt vállalok, tudtam azt is, hogy a háború mit jelent, mégis megdöbbenett, amit láttam. Kolbinótól tovább, a Don felé haladva, megfagyott katonák holtteste aprócska hóbuckák alatt; ha megkötortam a havat, magyar katona nézett velem szembe, némelyik nyitott szemmel, mint ha éppen ébredzene. Legtöbbjük arcán béke, nyugalom. Némely bucka alatt hatalmas vértócsa, kemény tükörré fagyva. Egy tizedes kezében fénykép, rajta a felesége és három gyermeke... Ilkei tüzérezredes harcálláspontján dörögnek az ágyúk. — Hol az ellenség? — Távcsvön nézzük, a Don felől a domb oldalán fehér hólepelben gyorsan mozgó, felénk tartó alakok. — Azokat löjjük. — S hol vannak a mieink? — Ott benn a faluban.

Az a falu volt Boldirevka.

— Megnézem, mi ott a helyzet!

Mint hadifogoly, láttam, mi a helyzet. Az előző napon és az éjszaka folyamán közelharc folyt ott. Az utcán, a házak előtt, a házakban magyar és orosz katonák holtteste mindenütt. A házak nagy része ég, sok helyütt parázsló, üszkösödő gerendák. Az iskolaépület tornáca előtt egy ló hullája, beleit egy repeszdarab fordíthatta ki, rengeteg vére tükörré fagyott a lépcső feljáró előtt. Patkós csizmámban elcsúsztam rajta, s úgy estem el, hogy lassan négykézlábra emelkedve a ló nyitott szemébe néztem, benne megláttam a saját arcomat, s fejem fölött a csillagos eget. Bent az épületben egy holland rendszerű nagy téglakemence elé ültettek kihallgatásom előtt. A tűzben a magyar ezred tábori postája égett, levelezőlapok, amelyeket magyar katonák írtak haza: „jön már a váltás”, „menj el a jegyző úrhoz”, olvastam a már elhamvadt levelezőlaphoz még megmaradt, fényes, fekete betűket, fekete sorokat.

— Mondja, mit akartak maguk itt tőlünk? — kérdezte tőlem az alezredes, a szibériai ezred parancsnoka, amikor eléje vezettek. S én nem tudtam válaszolni.

Életben maradtam. Ezt csodák sorozatának tulajdonítottam. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy van még valami feladatomban, amelyet el kell végeznem. A hrenovojei táborban én is megkaptam a kiütéses tífuszt. Ennek kezdeti szakaszában voltam, amikor a táborba

érkezett a Szovjetunióban élő magyar kommunisták képviselőjében Vas Zoltán. Tájékoztató szavai megerősítették bennem azt a meggyőződést, hogy a németek már nem nyerhetik meg a háborút. Nem a Vörös Hadsereg gerince roppant össze, hanem a német hadigépezet: a németek nem vonultak be karácsonykor Moszkvába, a sztálingrádi 6. német hadsereg megsemmisült, az olasz, a román és a 2. magyar hadsereget a Vörös Hadsereg néhány hét alatt szétverte. Úgy éreztem, ha mindezek után van még valami tennivalóm, akkor ez csak egy lehet: el kell fogadnom és másokkal is el kell fogadtatnom a kommunisták javaslatát, s az ő segítségükkel tudtára kell adnunk a magyar népnek, hogy mi lett a 2. hadsereg sorsa. Így írtam meg a *Felhívást*: „Magyar véreink! Tudjátok meg: a 2. magyar hadsereg nincs többé...”

A Szovjetunióban a magyar hadifoglyok számára kiadott *Igaz Szó* 1943. március 3-i számában közölte a február 9-i keltezésű *Felhívás* teljes szövegét. Az én megfogalmazásomon nem változtattak semmit. Még a magyar hadifoglyok számát, a 40 000-et sem módosították, holott addigra ez a szám 65 000-re emelkedett. A *Felhívás* szövegét a moszkvai Kossuth-adó ismételtelen beolvasta; röpcédulákra nyomtatva, tízezzrel dobták le a magyarok megszállta területekre.

Naivul azt hittem, azt hittük, hogy ezzel elősegítjük hazánk kilépését a háborúból. Úgy éreztem, ezzel jóváteszek valamit abból, amit mint haditudósító, vállaltam. Úgy éreztem, minden más hadifogoly tisztnél nagyobb felelősséggel tartozom azért, hogy annyi magyar katonára vesztette életét az ukrajnai hómezőkön. Hiszen én még arra sem hivatkozhattam, hogy „parancsra tettem”.

1943. január 13-án csodák sorozatának tulajdonítottam, hogy abban az összecsapásban, ahol mellettem mindenki elesett, én életben maradtam. S most a kiütéses tifusz sem végzett velem. Március elején valóban tisztí táborba, Orankiba, a 74. sz. táborba szállítottak bennünket. Mit tehetek, mit kell tennem még?

A tábor életének irányítását a szovjet parancsnokság egy Cramer nevű német őrnagyra bízta. Német nyelvtudásomnál fogva én lettem a magyar tisztí csoport vezetője. A *Felhívás* aláírói közül sokat elvitt a tifusz, sokakkal más járványok végeztek, betegség, tifusz nélkül nagyon kevesen vészelték át 1943 első hónapjait. (Ebben a táborban talákoztam Szőnyi Mártonnal. Már régi fogoly volt. 1943 nyarának végéig maradt a táborban.) Nyáron ismét talákoztunk a kommunista párt megbízottjával. Kezdeményezésére ismét kibocsátottunk egy felhívást, ezúttal a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása végett. Ezt is én fogalmaztam meg, s a rangsornak megfelelően írtuk alá. A nyár végén a tábor magyar hadifoglyai megválasztották küldötteiket a magyar hadifoglyok krasznogorszki összefüvetére, amelynek az lett volna a feladata, hogy kimondja a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását, s a Magyar Légión szervezésének megkezdését. Itt, a krasznogorszki 27. sz. táborban hangzott el Rákosi Mátyás beszéde Horthy felelősségéről, s ugyancsak ő ragaszkodott ahhoz, hogy a Légión parancsnoka csak tábornok lehet. A Magyar Nemzeti Bizottság nem jött

létre, a két magyar hadifogoly tábornok a Légió parancsnoki tisztét nem vállalta. Én mindig mélységesen fájlaltam, hogy sem a Magyar Nemzeti Bizottság, sem a Magyar Légió nem jött létre. Hiszen, ha megalakultak és működtek volna . . .

1943 őszén a magyar hadifogoly tisztek többségét a szuzdali tiszti táborban vonták össze. 1943. december 31-én Krasznogorszkból ide szállítottak többedmagammal engem is. Itt Szántó Zoltán volt a politikai instruktorkunk, de csak nagyon rövid ideig. Ebben a táborban egyébként 1944 nyaráig 26 német, 2 olasz, két román tábornok, mintegy 2000 német, román és kb. 140—160 magyar hadifogoly tiszt volt. (Valamennyien megállapítottuk akkor, hogy a fogságba jutott magyar tisztek aránya az olaszokéhoz kb. 1:4, a románokéhoz 1:5, a németekéhez 1:6 lehetett, bár az olasz, a román és a 2. magyar hadsereg létszáma a Don mentén csaknem azonos volt. Azt sem volt nehéz fölfedeznünk, hogy a hivatásos tisztek aránya nálunk volt a legkisebb, s a sztálingrádi 6. német hadsereg hadifoglyai között a legnagyobb.)

Suzdal, 1944. március 20

Mindezeket azért mondom el, mert azt hiszem, az én érzés- és gondolatvilágom bizonyos fokig jellemzi azoknak a tanítóknak, tanároknak, kistisztviselőknek érzés- és gondolatvilágát is, akik — mint tartalékos tisztek — szakaszukat, századukat el nem hagyva, hadifogságba kerültek. A hivatásos tiszteket — mint testületet — a „nem politizálok, én katona vagyok” álláspont jellemezte. Egyénileg volt köztük sok kitűnően képzett, hivatásos katona, s akadtak operettfigurák, akik még a hadifogságban is csak a rangjuk, azon belül a rangszámuk szerint ítélték meg hadifogoly társaikat, s aszerint is viselkedtek velük szemben.

1943 nyarán, a 74. sz. hadifogoly tiszti táborban megírt és aláírt állásfoglalásunk a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása mellett hivatalosan is elindította — így láttam akkor — azt a magyar hadifogoly mozgalmat, amelytől a Magyar Nemzeti Bizottság megalakulását vártuk. Állásfoglalásunk dátuma 1943. július 20-a volt ugyan, de mi magával az állásfoglalással — határozatunkat 8 nappal előbb meghoztuk, az egyéni aláírás azonban elhúzódott — megelőztük a sztálingrádi német hadifogoly tiszteket, akik a „Szabad Németország” Nemzeti Bizottságot 1943. július 13-án, a Német Tisztek Szövetségét pedig 1943. szeptember 12-én alakították meg. Gróf Stomm altábornagy és Deseő vezérőrnagy 1943. július 29-én nyilatkozatban támogatta és hagyta jóvá azt az elhatározásunkat, hogy „a magyar hadifogoly tisztek és legénység kivegyék részüket a Magyar Nemzeti Bizottság megalapításában, melynek célja és hivatása odahatni, hogy Magyarország azonnal szakítson Németországgal, segítse hazánkat a veszett háború haladéktalan befejezésében és a boldogabb magyar jövő megalapozásában . . .”

Amikor a mi két tábornokunk arra az elhatározásra jutott, hogy megteszi ezt a nyilatkozatot, a tábornokok számára berendezett vojko-

vói hadifogolytáborban, ahol Paulus tábornaggal együtt ekkor 22 német, 6 román és 3 olasz tábornok volt, a német hadifogoly tábornokok még felháborodtak azon, hogy a német hadifoglyok számára kiadott *Freies Deutschland* című újságban megjelent a hír: „1943. július 12-én és 13-án a Moszkva melletti Krasznogorszkban német emigránsok, valamint hadifogoly német tiszték és katonák — túlnyomórészt sztálingrádi harcosok — megalapították a Szabad Németország Nemzeti Bizottságot...” Hogyan is teheték meg német tiszték és katonák, hogy a „kommunistákkal együttműködjenek!...” Ugyanakkor elégedetten állapították meg, hogy szinte teljes számban fiatal tiszték voltak azok, akik „Könnyelműen megszegték katonaeszküjüket!” — írta Wilhelm Adam, a 6. hadsereg egykori hadsegéde *Der schwere Entschluss* című könyvében (387. o., a Verlag der Nation kiadása, Berlin.)

1943 nyarán az oranki hadifogolytáborban a német és a román tiszték nagy többségének gondolkozását ismertem. Ugyanaz volt, mint az említett német tábornokoké. A magyar hadifogoly tiszték viszont — emlékezetem szerint — nagy többségükben aláírták azt az állásfoglalást, amelyet két hét múlva a két magyar hadifogoly tábornok helyeselt és támogatott. A két magyar tábornok akkor már tudta — mi is tudtuk —, hogy Rómában a fasiszta Nagy Tanács 1943. július 24—25-én leszavazta, az olasz király pedig — együttműködve néhány olasz tábornokkal — menesztette állásából, s elfogatta Mussolinit.

1943 augusztusában a szovjet hadifogolytáborok magyarjai megválasztották küldötteiket, azzal a megbízással, hogy a krasznogorszki táborban összegyűlve, mondják ki a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását. Ez meg is történt, de a bizottság — tudomásom szerint — soha nem működött, pedig feladata lett volna a Magyar Légiónak megalakítása is.

Ezek a — ma már bizvást történelminek nevezhető és igazolható — tények előzték meg hadifogoly életünkben 1944. március 19-ét. Hadifogoly életünk gondolat- és érzélemvilágára éppen ennek a napnak, valamint 1944 októberének hatása volt a legjellemzőbb.

1944 elején a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti táborban kb. 140 magyar hadifogoly tiszt volt. (Ez a szám az év végén meghaladta a 160-at.) Minthogy más táborokban ehhez képest csupán kis magyar tiszti csoportok voltak, e tábor magyarjainak magatartása jellemezte a leginkább a magyar hadifogoly tiszték gondolkozását. Ebbe a táborba 1944. január 1-én érkeztem meg Krasznogorszkból. Az oranki 74. sz. hadifogoly tiszti táborból már 1943 őszén ide helyezték át a magyarokat, így én újra találkoztam azokkal, akikkel Hrenovójén, majd Orankiban is együtt voltunk. Ekkor már a sztálingrádi 6. német hadsereg tábornokainak többségét is áthelyezték ide; több száz német tisztet kívül (őrnagytól fölfelé), néhány száz olasz hadifogoly volt a táborban. Meglepett, sőt megdöbbenett, milyen nagy és kedvezőtlen változáson ment itt át az Orankiból jött magyarok gondolkozása. Összetalálkozván a már 1943-ban is itt volt magyar tisztekkel, a németekkel és az olaszokkal, ezeknek hatása alá kerültek. Minthogy Mus-

solini bukása után az olasz királyság mint intézmény, egyelőre fennmaradt, s Victor Emmanuel, Badoglio tábornagy és az olasz kormány a nyugati szövetségesek védelmét élvezte Dél-Olaszországban, sok magyarban feltámadt a remény, másokban a félelem: hátha Horthynak is sikerül valami hasonló? Sokan azt a véleményt terjesztették, hogy a nyugati nagyhatalmak semmiképpen sem ejtik el Horthyt, aki a kommunista- és szovjetellenességben messze megelőzte Mussolinit, Hitlert és Francót, ezért nem szabad semmit sem tennünk, ami a „Legfelsőbb Hadúr” ellen irányul.

Szuzdalba érkezve tartózkodást, sőt később egyre fokozódó, alig titkolt ellenségeskedést tapasztaltam. Az előbbi okok mellett ennek magyarázatát Boldog új évet! című cikkemben kerestem. Ezt az írást az *Igaz Szó* 1944. január 4-én közölte. Főbb tételei voltak:

„Mi a Hitlert kiszolgáló politika helyett magyar népi politikát akarunk.

Mi a reakciós parancsuralom helyett végre igazi demokráciát akarunk.

Mi az arisztokrata feudális Magyarország helyett népi Magyarországot akarunk.

Egyszóval a magyar múlt és jelen helyett népi magyar jövőt akarunk”.

Sem ez a cikkem, sem a táborban tanúsított magatartásom nem keltett kedvező visszhangot a magyarok körében. „Szántó Zoltán kegyeit keresed, az oroszokkal, a kommunistákkal cimborálsz” — mondták nekem többen is; mások tanácsolták, forduljak vissza erről az útról, s majd otthon szót emelnek értem.

Pedig visszafordulni már nem lehetett. Előre kellett volna menni, minél határozottabban, minél bátrabban. Nem voltam kommunista, nem is akartam kommunista lenni, de többed magammal együtt tudtam, hogy — ha még egyáltalán tehetünk valamit — csakis velük együttműködve, az ő céljaikat a mienkkel egybenhangolva, menthetünk meg valamit népünk számára a súlyos katasztrófából.

S én nemcsak ezért gondolkoztam így. Azért is, mert sokszor, nagyon sokszor nem tudtam aludni. Bármilyen fáradtan feküdtem is le, felébredt az álmomból a látvány: ezer meg ezer hóbucka alól egy-egy kar nyúlik ki, és sok-sok nyitott szemű, békés, nyugodt arcú, csonttá fagyott magyar katona nézi a messzi-messzi csillagokat.

Akik a kommunisták mellé álltunk, tudtuk, hogy megállnunk nem szabad, tudtuk, hogy sohasem jöhetünk haza, ha a régi rendszer — akár más arisztokrata vagy nyugati orientációjú kormány vezetése alatt — a háború után is fennmarad. Számoltunk azzal is, hogy ebben az esetben nagyon sokan úgy akarnák menteni magukat, hogy bennünket vádolnának: mi vezettük félre őket!

Abban a helyzetben a Horthy-kérdés volt a döntő. A hadifogoly tiszték egy része tiszteletet érzett iránta, más része félt tőle, hiszen jól tudta, mit tett a rendszer ellenfeivel a fehér terror Horthy alatt. Voltak olyanok is, akik tisztelték is, meg félték is tőle.

A legfőbb tényező a katonaeskü volt. Pontos szövegére senki sem

emlékezett, de mindenki tudta, hogy a „Legfőbb Hadúr, nagybányai vitéz Horthy Miklós Őfőméltóságára” esküdtünk, s mindenki tudta azt is, hogy az esküszegés, „az ellenséggel való cimborálás” milyen következményekkel járhat, ha...

S jött 1944. március 20-a.

A tábor vezetékes rádiója egy erre kijelölt helyiségben volt hallható az orosz tudó hadifoglyok számára. Megtanultam oroszul. Márciusban már eltávozott a táborból Szántó Zoltán, s én naponta — főleg pedig este és éjszaka egy keroszin mécses világánál — több órás tanulással eljutottam odáig, hogy a Szovjet Tájékoztató Iroda (Szovinformbjuro) hadijelentéseinek szövegét megérttem.

S március 20-án megértettem azt a jelentést, hogy hat hitlerista hadosztály két román hadosztály segítségével megszállta Magyarországot. A jelentés szerint a magyar hadsereg egyes alakulatai ellenállást tanúsítottak, s a lakosság is szembe szállt a betolakodókkal. Az első hírekből arra lehetett következtetni, hogy a megszállás Horthy akaratára ellenére történt, s a kormányzót a németek félrevezették.

A hírekre a magyar csoportban a németellenes érzelmek elkeseredett, dühös, elszánt kitörése volt a válasz. „Ki kell verni azt a pimasz bandát az országból” — hangoztatták sokan.

Lavrentyev őrnagy, a tábor politikai tisztje, aznap megkérdezte: — Hogyan fogadták hazájuk megszállásának hírét?

Beszámoltunk a hangulatról, s elmondtuk: jó visszhangra talált az a javaslatunk, hogy kérjük meg a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk az árulók, a megszállók ellen.

— Hívjanak össze gyűlést, beszéljék meg a kérdést. Ha többségi határozattal előterjesztik kérésüket, bizonyosak lehetnek kedvező intézésében.

Aki a háború alatti szovjet katonai viszonyokat ismerte, az nagyon jól tudta, hogy egy szovjet politikai tiszt nem tehet felelőtlen politikai kijelentéseket. Lavrentyev őrnagyot egyébként is kiválóan képzett, nagyon megfontolt embernek ismertük meg. (Bár nekünk lett volna legalább néhány olyan politikai képzettségű tisztünk a fronton és a hadifogságban, mint amilyen Lavrentyev őrnagy volt. Sokat tanultunk tőle, de én — sajnos — nem eleget.)

Jól ismertük a magyar tisztek gondolat- és érzésvilágát. Emlékeztünk rá, hogy 1943-ban minden jól ment a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása dolgában, amíg Horthy felelősségének kérdése meg nem osztotta a tiszteket. A tisztek többsége hallani sem akart arról, hogy Horthyt felelősnek minősítse az események alakulásáért, s még azok a tisztek is, akik korábban, 1943 februárjában és júniusában állást foglaltak a németekkel való szakítás mellett, elutasították a Horthyval való szembefordulást.

Voltunk jó néhányan, akik felelősnek tartottuk Horthyt. Amikor azonban a Magyar Nemzeti Bizottság megalakításáért, a németekkel való szakításunkért, a Légión létrehozásáért kifejtett munkában részt vettünk, ezt a kérdést nem vetettük föl, mert ez taktikai szempontból helytelen lett volna. 1943 őszétől kezdve a magyar hadifogoly

tisztek többsége elutasította Horthy felelősségének kinyilvánítását, s visszahúzódott a politikai megnyilatkozásoktól. Amikor már úgy láttuk, hogy Horthy elleni nyílt állásfoglalás nélkül a Magyar Nemzeti Bizottság nem lesz életképes, tehát valószínűleg nem jöhet létre a Magyar Légiónak sem, nyíltan állást foglaltunk a kormányzói felelősség kérdésében, s megkíséreltük eloszlatni hadifogoly társaink lappangó aggodalmát. Azt hittük, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Légiónak megalakításának legfőbb, vagy egyik fő akadálya a Horthy-kérdés, s ha ez így van, akkor szembe kell fordulnunk Horthyval is, bár erre — legalábbis egyelőre — a tiszteknek csupán kisebb része lesz hajlandó, mert a Horthy-kérdésen kívül nagyon aggasztotta társainkat az a kérdés is, hogy Horthy távozása esetén lesz-e rendszerváltozás? Többen azon a nézeten voltunk, hogy lesz, s kezdetben nem ismertük fel azt a veszélyt, amellyel ennek kimondása fenyegette további politikai munkánkat és jövőnket egyaránt. Hiszen mindenkiben fölmerült a kérdés: milyen rendszer következik Horthy uralma után? Ha angol—amerikai támogatással jön létre és szilárdul meg az új rendszer, az nem lesz könnyőreutes a szovjet hadifogságból hazaérkező tisztek iránt. (Bármilyen meghökkenítő is, de úgy volt: közülünk senki sem hitt abban, hogy a várható győzelem után is fennmarad az angolszász—szovjet szövetség.) Logikus lett volna tehát, hogy olyan rendszer eljövételét kívánjuk, amely a Szovjetunió támogatásával jön létre. Ezt kívánta volna még azoknak a hadifogoly tiszteknek az érdeke is, akik következetesen tartózkodtak mindenféle politikai állásfoglalástól, mert rájuk is hosszadalmas és gyötrelmes igazoló eljárás várt volna az angolszász segítséggel megalakuló rendszerben. Éppen ezért az is logikus lett volna, hogy már a hadifogságban olyan rendszer megalakítása mellett foglaljunk állást, amely őszinte szovjet—magyar barátságra épül.

S erre is nagyon jó lehetőséget kínált Magyarország német megszállása, mert a megszálló németek ellen az adott hadászati és nemzetközi politikai helyzetben mi, hadifoglyok csakis szovjet engedéllyel és csakis a Vörös Hadsereg oldalán és annak részeként harcolhattunk volna.

Mindezek ellenére viszonylag kevesen voltunk, akik azt a véleményt képviseltük, hogy hazánk és népünk érdeke, nemzeti becsületünk, valamint a mi egyéni érdekünk is egyértelmű, világos és el nem hárítható parancsot ad nekünk: kérnünk kell a Szovjetunió kormányát, tegye lehetővé a hitleri Németország elleni fegyveres harcunkat.

Lavrentyev őrnagy javaslata alapján megkezdtük annak a magyar tiszti gyűlésnek előkészítését, amelynek feladata lett volna, hogy határozatban foglaljon állást közös kérelmünk előterjesztése mellett.

Eleinte úgy látszott, hogy ennek nem lesz akadálya. Két-három nap múlva azonban már világossá vált, hogy hazánk megszállása Horthy beleegyezésével történt, a kormányzó a helyén maradt, s nem tett semmit a németek ellen.

Az előkészítő gyűlés már ennek tudatában ült össze.

Antifasiszta csoportunk nevében ismertettem a nemzetközi poli-

tikai és katonai helyzetet, a megszállással kapcsolatos tényeket, s felkértem a megjelenteket, mondják el véleményüket. (Majdnem bizonyosnak hittük, hogy a többség véleménye alapján előterjeszhetjük javaslatunkat: az egész magyar hadifogoly tiszti csoport együttes gyűlésén mondjuk ki ünnepélyes határozatban: azzal a kéréssel fordulunk a Szovjetunió kormányához, hogy tegye lehetővé szándékunk megvalósítását.)

Nem így történt. A felszólalások semmi kétséget nem hagytak az iránt, hogy a gyűlés összehívása nem járhat eredménnyel; határozott és jól szervezett ellenállásba ütköztünk. A felszólalók nyilvánvalóan előre kiosztott és vállalt szerepet töltöttek be. Az első felszólaló kifejtette, hogy az adott helyzetben feltétlenül ismernünk kellene hadifogoly tábornokaink véleményét, mert a hadifogságban is kötelező szabályzat szerint rangidős tisztjeink beleegyezése nélkül vagy akarat ellenére semmit sem tehetünk. A következő felszólaló javasolta, kérjük meg a szovjet hatóságokat, hogy tábornokainkat és az összes magyar hadifogoly tisztet szállíttassa a mi táborunkba, hogy közösen határozhassunk. A harmadik utalt arra, hogy magyar katonai állományú egyének a hadifogságban sem politizálhatnak, s e felszólalásokra föltette a koronát az utolsó. Szerinte egy hadifogoly nem láthat tisztán az adott nemzetközi és katonai helyzetben. Magyarok vagyunk, katonák, sőt tiszték. Hazánknak törvényes államfője, törvényes kormánya, a magyar hadseregnek fővezére, „Legfőbb Hadura” van; nem a hadifogoly tiszték feladata, hogy törvényes vezetőik cselekedeteit bírálják vagy elítéljék. Ami magát az utolsó felszólalót illeti, a saját személyére vonatkozólag kijelentette: ő a „Legfőbb Hadúrra” tett esküjéhez hű marad még akkor is, ha ezért a helyszínen agyonlőnék őt.

(Én általában nem hiszek az úgynevezett kitörölhetetlen emlékekben. Idővel a legnagyobb gyötrelmek emléke is elhalványul, másképp sokszor elviselhetetlen lenne az élet. Ennek az előkészítő gyűlésnek az emléke mégis élénken él bennem. Ennek kettős oka van. Az egyik az, hogy elhatároztam: hadifogságunkról valamikor, valahol, valahogyan megírom majd az emlékeimet, éppen ezért ezeket gyakran, tervszerűen és szándékosan felidéztem magamban a múltó évek, évtizedek során. A másik az, hogy erről az előkészítő gyűlésről beszámoltam az *Igaz Szóban* is Peranyagot szolgáltatok c. írásomban, amelyet a szerkesztőség 1944 májusában közölt.

Írásom így kezdődött: „El fog jönni a világháború után is az az idő, amikor a történelem ítélőszéke elé kerül a mai nemzedék. Eljön majd az az idő is, amikor a hadifogságban tanúsított magatartásról is ítéletet fognak mondani.

Hogy a peranyagban legyen egy-két korszerű dokumentum is, azért írom meg az alábbi sorokat . . .”

Ezután következik — tömören, csak a lényegre szorítkozóan — az, amit az előbbieken elmondtam.)

Azon a gyűlésen az előre elkészített határozati javaslat-tervezetet nem olvashattam föl, s a felszólalásokra csak rögtönözve, csoportunk-

kal való megbeszélés nélkül válaszoltam. Válaszom lényege a következő volt: ez már a második világháború, amelyben a magyar nép idegen érdekekért vérzik el. A 2. magyar hadsereg pusztulása a mohácsi vésznél is nagyobb csapás lehet népünkre. Hitler az ő érdekében feláldozott 2. magyar hadseregért, a magyar nép áldozataiért megszállással fizetett, „szövetségesből” megszálló lett, s ebben magyar hazaárulók segítették. Otthon, úgy látszik, nincs olyan erő, amely szembe szállhatna ezzel. Mi hadifoglyok vagyunk, s mi sem tehetünk sokat. Annyit azonban megtehetünk, hogy határozottan kinyilvánítjuk: mélységesen elítéljük ezt a galád árulást, s megkérhetjük a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk a német megszállók és hazaáruló magyar cinkosaik ellen.

Tisztársaim mozdulatlan arccal, némán hallgatták szavaimat, legtöbbször tekintetéből hideg, ellenséges érzés volt kiolvasható, pedig néhány perccel korábban többüknek az arcán is könnyek pergették alá, amikor a felszólaló arról beszélt, hogy esküjéhez mindhalálig hű marad.

Az a főhadnagy, aki megkönnyeztette hadifogoly társait, tanítóként kezdte, majd „továbbszolgálatra” jelentkezett: igen jó megjelenésű, jó eszű, nagyon becsvágyó ember volt, s kiváló minősítése alapján, saját kérelmére, fölvettek a hivatásos állományba. Vezérkari tiszt akart lenni, a fronton kitüntette magát. Tekintélye volt a tisztek között. Sok politikai vitánk volt egymással.

Mégis, miért győzhetett ebben a sorsdöntő vitában? Hiszen azóta már a történelem bizonyított mellettünk. Megpróbálok felelni erre a kérdésre.

1943 őszeig a magyar hadifogoly tiszteknek három kollektív állásfoglalásuk volt: az 1943. február 9-i *Felhívás* (mintegy 3000 aláírással), az oranki 74. sz. tábor magyar hadifogoly tisztjeinek felhívása, amelyet 1943. július 29-én „Magyar Nemzeti Bizottságot!” címmel közölt az *Igaz Szó*, majd 1943 augusztusában a 160. sz. szuzdali tábor magyarjainak csatlakozása az oranki felhíváshoz.

Az oranki tábor hadifogoly tisztjeinek felhívását: „Magyar Nemzeti Bizottságot!” a két magyar hadifogoly tábornok már említett (az *Igaz Szó* 1943. július 29-i számában közölt) nyilatkozatában jóváhagyta.

1943. szeptember 1-én azonban az *Igaz Szó* közölte Gerő Ernő „Választani! Cselekedni!” c. cikkét, amely a legélesebben állást foglalt Horthy ellen, s ilyen állásfoglalást követelt a hadifoglyoktól is. Ezt követte Rákosi Mátyás 1943 szeptemberi beszéde „Horthy a felelős” címmel, amelyben hangoztatta: „Választani, cselekedni kell, nemcsak Hitler, de Horthy ellen!”

Ezek nyomán sokunkban kialakult az a vélemény, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének, a Magyar Légői megalakulásának döntő feltétele a Horthy elleni állásfoglalás, s bár az adott helyzetben és időpontban taktikai szempontból nem értettünk egyet a kérdésnek ilyen fölvetésével, beszélgetéseink nyomán arra az elhatározásra jutottunk, hogy ilyen értelemben, de enyhébb formában igyekszünk be-

folyásolni társainkat. Így írtam meg „Magatartásunk zsinórmértéke” c. cikkemet, amely először a faliújságon, majd 1944. március 21-én az *Igaz Szóban* is megjelent. Ebben a kormányzói felelősséggel kapcsolatban a következőket írtam:

„Azonfelül azonban, hogy a tisztikar egy része nem volt hajlandó a kormányzóval szemben állást foglalni, tapasztalatom alapján még egy, voltaképpen a kormányzói felelősség kérdéséből szükségszerűen fölmerült, következő kérdés befolyásolja és akadályozza az egységes állásfoglalás kialakítását: a rendszerváltozás kérdése, vagyis: a háború után fennmarad-e az az uralmi rendszer, amely ma uralkodik Magyarországon?

A két kérdés voltaképpen nem is kettő, csak egy, mert a kormányzó személye, a kormányzó felelősségének, valamint a rendszer fennmaradásának kérdése ugyanazon tényezőktől függ, vagyis végeredményben: ha nem felelős a kormányzó, akkor nem felelős a rendszer sem, ha felelős a rendszer, felelős maga a kormányzó is, továbbmenőleg: ha marad a kormányzó, marad a rendszer is.

Az egész kérdés csak annyiban kérdés, hogy egyénileg ki hogyan állítja be a helyzetet. Aki híve a kormányzónak, azt mondja, a kormányzó nem felelős, csak a kormány felelős, sőt — egyesek szerint — a kormány sem felelős, mert ők is csak figurák a politikai sakk-táblán, amelyeket a háttérből nálunk nagyobb mesterek tologatnak.

Ez az álláspont tarthatatlan. Nem logikus, nem alkotmányos, nem igaz.

Nem logikus, mert éppen azok állítják, akik hívei a kormányzónak. Hát ők olyan államfőnek hívei, aki nem felelős az állam, a nemzet sorsának irányításáért, aki csak tehetetlen figura jól rejtőző titokzatos mesterek kezében?

Nem alkotmányos, mert mi van akkor a felelős minisztériummal, amelyet a kormányzó nevez ki?

De ez az álláspont nem fedi az igazságot, a való helyzetet sem. A kormányzó Hitlerrel személyes megbeszéléseket folytatott, vagyis a végső döntés jogát magának tartotta fenn.

Ezzel kapcsolatban csak az a kérdés merülhet fel, hogy sikerül-e most, ennek a borzalmas világtragédiának utolsó felvonása alatt, a mai rendszernek olyan politikát folytatnia, mellyel létét megmenthetné?

Sokak lelkében sokáig élt a vélemény, hogy a Szovjetunió s az angolszász hatalmak közötti esetleges ellentétek kihasználása megmentheti a kormány és a kormányrendszer életét. A moszkvai és teheráni konferencia után ez a reménység szétpukkant, mint valami szappanbuborék.

Mi következik mindebből?

1. Hazánknak az az érdeke, hogy Németországgal szakítson.
2. A szakítást olyan kormánynak kell végrehajtania, amelynek tagjai a háború, a fasizmus és a fasizmus minden árnyalata ellen harcoltak, s akik éppen ezért a magyar nép bizalmát élvezik és a szövetséges hatalmak felé is tárgyalóképesek.

3. Ennek az új kormánynak elő kell készítenie a teljes rendszer-változást, az ország őszintén demokratikus átalakítását.

Ha megmenthetünk még valamit e világegés után nemzetünk számára, annak csak ez az egy útja lehet.

Hadifogoly magatartásunknak zsinórmértéke is csak ez lehet.

Ez az út nem könnyű, de ingyen semmit sem adnak. Egyfelől Németország mindent el fog követni azért, hogy a földrajzi és katonai, valamint gazdasági szempontból igen fontos szerepet játszó Magyarországot a végső összeomlásig magáéhoz kösse, másrészt nagyon nehéz új utakat kiépíteni a joggal bizalmatlan szövetségesek felé. Nehéz a kormányváltás kikényszerítése is, de még nehezebb lesz a teljes rendszerváltás végrehajtása.

Ez azonban az élet és a szebb jövő felé mutat. Viszont az a lehetőség, hogy a jelenlegi kormány a Kárpátokon is védelemre kényszeríti az országot a Szovjetunió ellen, hogy hazánkat hadszínterré teszi, az utolsó lépéseket jelentené a Voronyezsnél már megásott sír felé.

Felelős kormánytényezők kijelentései »határaink védelméről«, erre mutatnak...»

Am nem az érvek, hanem az érzelmek döntöttek.

1944 áprilisában és májusában a vereség nyomán mélyeséges elkeseredés vett rajtunk erőt. Ennek hatása alatt irtam meg „Peranyagot szolgáltatók” című cikkemet. Ez az írásom még erősebben kiélezte az ellentéteket, amelyek már-már elviselhetetlenné fokozódtak 1944. április 30-tól kezdve. A szovjet nép minden évben április 30-án kezdi Május 1-e megünneplését. A mi táborunkban — német, olasz, román, magyar hadifogoly tisztek táborában — ugyanúgy történt ez, mint az egész Szovjetunióban. Április 20-a után Lavrentyev őrnagy összehívta a különböző nemzetiségű hadifogoly tisztek antifasiszta csoportjainak vezetőit, s ismertette velük az április 30-i ünnepség programját. Ez magába foglalta azt is, hogy a tábor antifasiszta tiszti csoportjai közös táviratban üdvözlik Sztálin marsallt, a világ dolgozóinak nagy vezérért, az antifasiszta koalíció egyik vezetőjét. Ezt a táviratot az antifasiszta csoportok vezetői ünnepélyesen aláírják. Minden hadifogoly antifasiszta csoport vezetője örömmel vállalta a feladatot, csak én mondtam azt, hogy beszélnem kell erről csoportunk tagjaival. Lavrentyev őrnagy ezt tudomásul vette, s csak az kérte, hogy az eredményről minél előbb tájékoztassam. Csoportunk tagjai egyetértettek azzal, hogy a közös táviratot aláírjam, bár ez még rosszabbá teszi helyzetünket a magyar tisztek között, s fel kell készülnünk rá, hogy számosan nyíltan is tiltakozni fognak ellene. S ez meg is történt. Többen külön-külön, majd néhányan együttesen is „kötelességüknek” tartották, hogy felhívják figyelmünket a hadicikkelyekre, amelyek súlyos büntetést szabnak ki azokra, akik az ellenséggel cimborálnak, s megszegik esküjüket. Minthogy Magyarország még hadban áll a Szovjetunióval, egyetlen magyar hadifogoly tisztnak sem áll jogában semmiféle olyan távirat aláírása, amelyben köszönti az ellenség vezérért. Ez főbenjáró bűn, amiért majd felelnünk és különösképpen nekem, felelnem kell.

Lehet, hogy ma sokan mosolyognak rajta — könnyű nekik, bizonyosan nem voltak katonák, még kevésbé hadifoglyok —, én azonban ma is életem egyik legnehezebb, legbátrabb cselekedetének tartom, hogy „az ellenség vezéréhez” — tisztársaim többsége vélekedett így Sztálinról — intézett táviratot „a magyar hadifogoly tisztek antifasiszta csoportja nevében” aláírtam, ünnepélyes keretek között, a tábor felsorakozott egész nyilvánossága előtt.

Aki saját tapasztalatából nem ismeri a hadifoglyok életét, nem tudja elképzelni sem, milyen nehéz lett ezután a helyzetünk honfitársaink között. Antifasiszta csoportunknak volt egy balszárnya, amely követelte, hogy kérjem a szovjet táborparancsnokságtól azoknak a hadifogoly társainknak eltávolítását, akik politikai munkánkat, célkitűzéseinket akadályozták. Erre nem voltam hajlandó. Pedig nagyon jól tudtam, hogy 1943-ban, amikor a németek egy nagy ellentámadást indítottak, s újra elfoglalták Harkovot, egy titokban megalakult magyar hadifogoly tiszti „hadbíróság” több társammal együtt halálra ítélte, s még a fákat is kijelölték, ahová felakasztanak bennünket, ha a németek „felszabadítják” a tábort. Balszárnyunk a szovjet parancsnokságnál azzal vádolt, hogy összejátszom a — mondjuk így: — szélsőjobboldali tisztekkel, tőlük kaptam a feladatot, hogy tegyek úgy, mintha antifasiszta volnék, védjem meg őket, s ők majd otthon igazolnak engem. Lavrentyev őrnagy nagyon sok jóakarattal felhívta rá a figyelmemet, hogy én úgyis hiába próbálom védeni reakciós társaimat, azok a legelső alkalommal végeznének velem, ha lehetőségük nyílnék rá.

Miért nem szántam rá magam mégsem, hogy — mint az antifasiszta csoport vezetője — ezt a lépést megtegyem?

A nagy többség miatt. Mert a két szélső szárny között ott voltak azok a fiatal tisztek — zászlósok, hadnagyok, főhadnagyok —, akik mindig becsületesen, híven teljesítették kötelességüket. Legtöbbjük tartalékos volt, mint én is, társadalmi helyzetük nem volt jobb az enyémnél; a fronton osztoztak a legénység sorsában, egyetlen egy sem hagyta el beosztottjait a nagy szovjet támadás, az életveszély idején, s a hadifogságban követték fölötteseik példáját. Nem riadtak vissza a munkától, rendkívüli leleményességet, ötletességet, ügyességet, művészi készséget tanúsítottak, ének- és zenekart szerveztek, nyelvtanfolyamokon vettek részt, s olyan közösségi szellem, annyi tiszta, őszinte, sokszor egészen naív hazaszeretet volt bennük, ami mindenkor tisztelettel és megbecsüléssel töltött el irántuk. Antifasiszta csoportunk tagjai is nagyon jól tudták, hogy korábban fontos politikai akciókban, munkabrigádok szervezésében stb. azért követnek bennünket, mert mi is dolgozunk, semmiféle kedvezményt a magunk számára nem kérünk és nem fogadunk el, s nyílt politikai ellenfeleinkkel szemben sem alkalmazzuk soha a bosszú eszközeit.

Tudtam, ha az én javaslatom alapján a szovjet parancsnokság eltávolít néhány „hangadót”, azt a többség a mi rovásunkra írja, s ez nagyon visszaüthet ránk, ha valamely későbbi politikai akcióban vagy

munkaszervezésben a többség egyetértésére lesz szükségünk, mi ugyan-
is csak önkéntes vállalat alapján dolgoztunk.

A hadifogság nem normális állapot, s a hadifoglyok — ebben az értelemben — nem normális emberek. Életüknek sajátos, külön törvényei vannak, s a hadifogoly közösség mindig képes arra, hogy „törvényen kívül” helyezze azokat, akik megszegik törvényeit, vagy nem igazodnak hozzájuk.

Mi nem igazodhattunk ezekhez a belső, sokszor teljesen irracionális, megmagyarázhatatlan törvényekhez. Nekünk ott és akkor nem lehetett megállnunk azon az úton, amelyre 1943 elején ráléptünk. Ami engem illet, „Magatartásunk zsinórmértéke”, „Peranyagot szolgáltatok” című cikkeim, április 30-i nyilvános távirat-aláírásom nyomán antifasiszta csoportunk tagjainál is élesebben szembekerültem azzal a közösséggel, amelynek hivatalos (és választott) vezetője voltam. Heteken, hónapokon át csak hivatalosan érintkeztem társaim nagy többségével. Ez csaknem elviselhetetlen volt. Az orosz nyelv tanulásában és a rendszeres munkában kerestem és találtam menedéket.

1944 októbere igazságot szolgáltatott nekünk. Az itthoni októberi események, Horthy elkésett, elrontott kiugrási kísérlete, Szálasi hatalomra jutása után a magyar hadifogoly tiszti csoport Szuzdalban 1944 novemberében a legteljesebb egyhangúsággal hozta meg ünnepléses határozatát: a szovjet kormányhoz fordul azzal a kéréssel, hogy tegye lehetővé fegyveres harcunkat a németek és a nyilas hazaárulók ellen.

A szovjet kormány azonnal teljesítette ezt a kérésünket, s 1945 februárjában csoportunk első fele elindult a táborból, Moszkván át haza, Debrecenbe, s részt vett a demokratikus hadsereg megalakításában, sokan részesei voltak a felszabadító harcoknak is, s egészen Ausztriáig jutottak el.

Nekünk, akik akkor Szuzdalban maradtunk, azt mondták, hogy ránk az újjáépítésben lesz szükség, s rövidesen mi is hazamegyünk.

Ez azonban csak 1947 szeptemberében következett be.

*

1944 márciusában tehát ismét elmulasztottunk egy történelmi lehetőséget, pedig akkor még jóvátehetők volna a Magyar Légiónak a 1943. évi elmulasztásából származott súlyos következményeket.

Ha 1944 márciusában mi, hadifogoly magyar tiszték kértük volna a szovjet kormányt, tegye lehetővé fegyveres harcunkat a német megszállók és magyar cinkosaik ellen, akkor erre a kérésünkre még sokkal inkább kedvező választ kaptunk volna, mint 1944 novemberében, hiszen 1944 tavaszán és nyarán a mi fegyveres harcunknak sokkal nagyobb politikai és katonai jelentősége lett volna, mint 1944 telén, amikor a Vörös Hadsereg már Budapest felszabadításáért harcolt. Mindazok, akik a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Magyar Légiónak megalakításának 1943-ban történt megíjásáért

nem a magyarokat hibáztatják, hanem ennek okát csaknem kizárólag a „nemzetközi politikai helyzetben” látták, következetesen figyelmen kívül hagyták, soha meg sem említették azt a tényt, hogy a szovjet kormány úgyszólván 24 órán belül kedvező választ adott a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti tábor magyar csoportjának arra a kérésére, hogy fegyveresen harcolhasson a németek és a nyilasok ellen. Hogy a magyar hadifogoly tiszti csoport 1944 márciusában nem terjesztett elő ilyen kérést, abban mi voltunk a hibásak.

Bármilyen fájdalmas legyen is, a hibát önmagunkban kell keresnünk, s mulasztásainkért a felelősséget nekünk magunknak kell vállalnunk és viselnünk. Mindaddig, amíg ezt a kérdést önmagunkkal nem tisztázzuk, nem oldhatunk meg sok más fontos nemzetközi és belső kérdést sem.

Ezért töprengek immár csaknem harminc év óta: miért nem sikerült meggyőznünk hadifogoly tisztársainkat 1944 márciusában arról, hogy hazánkat, népünket igazán jól csak akkor szolgáljuk, ha még Horthy ellen is vállaljuk a harcot hazánk, népünk felszabadításáért, s ehhez a szovjet kormány engedélyét és segítségét kérjük.

1944 márciusában az értelem parancsa az volt, hogy kérjük — mert hazánk, népünk érdeke ezt kívánja — a szovjet kormány engedélyét és segítségét.

Az értelem parancsával szemben ellenfeleink az érzelmeket mozgósították: a vallásos és hazafias érzést, az eskühöz való hűséget. Mindezt együtt, megbonthatatlan egységben; s ennek az egységnek megszemélyesítője a tisztek szemében Horthy, a „Legfőbb Hadúr” volt.

Tévedtünk, amikor bízunk benne, hogy az értelem parancsa erősebb lesz az érzelmeknél. Ez volt vereségünk egyik fő oka.

De nemcsak ez. Hiszen, ha ellenfeleink hatni tudtak az érzelmekre, akkor ugyanezeket az érzelmeket mi is felhasználhattuk volna rá, hogy a többséget a mi célkitűzéseink mellé állítsuk. A tömegek érzelmeinek fölkelésében és irányításában sokkal nagyobb jártasságunk volt, mint ellenfeleinknek. (Itt „tömegnek” nevezem a mi alig 160 fős csoportunkat is.) Miért nem folyamodtunk ehhez az eszközhöz?

Hibáról lévén szó, a magam példáját említem. Több évtizedes lelkiismeretvizsgálat után ennek okát abban látom, hogy az értelem bennem sem győzte le az érzelmeket, s ezért ésszerű érveim mögött nem állt ott a tisztázott érzelmekből fakadó meggyőződés ereje. Mert az még semmiképpen sem lehetett elegendő, hogy hazánk, népünk felszabadításáért kész voltam harcolni Horthy ellen is, s az esküt úgy értelmeztem, hogy azt nem személynek, hanem népünknek, nemzetünknek tettük: ehhez feltétlenül szükséges lett volna az is, hogy hinni, erős hittel hinni tudjam: a háború után is megtarthatjuk ott-honi életünkben mindazt, amit értéknek tekintünk, sőt, ezeket még tovább is fejleszthetjük, s hitünknek, kialakult elveinknek, szokásainknak megfelelően élhetünk. S mekkora ellentmondás: én, aki ott-hon a rendszer ellen, ha nem is a rendszer megdöntéséért, de legalábbis gyökeres megreformálásáért küzdöttem, a hadifogságban va-

lami furcsa, mindent megszépítő nosztalgiával gondoltam a hazai állapotokra, s én is bizonyos félelemmel latolgattam, mi vár ránk a háború után.

Azt hiszem, antifasiszta társaimat is hasonló érzések töltötték el, s ez volt a legfőbb oka annak, hogy 1944 márciusában kudarcot vallottunk. (Az egyes szám 1. személyű alakot fentebb csupán azért használtam, mert főként a magam felelősségének és kudarcának okait kutatom.)

Ebből pedig le kell vonni azt a következtetést, hogy a Horthy-korszak ideológiai nevelése végzetesen eredményes volt. Eredményes volt Horthy és az uralkodó réteg szempontjából, s végzetes a magyar nép szempontjából.